

NATIONAL SAMMENHÆNGSKRAFT OG RELIGIONSFRIHED

Valgmenighedspræst, cand.theol. Kristoffer Garne

Vi møder oftest udtrykket sammenhængskraft i forbindelse med sætningen »sammenhængskraften er truet«. Det er let nok at pege på det, der truer med at opløse vores samfund: Mislykket integration, økonomisk ulighed, polarisering af holdninger, tab af fælles kultur. Vanskeligheden opstår først, når vi skal beskrive, hvori sammenhængskraften består. Denne vanskelighed kan tolkes som et symptom på den truede sammenhængskraft, men den betyder ikke nødvendigvis, at sammenhængskraften ikke er der. For det meste af det, der binder os sammen i fællesskaber, er uhåndgribelige og dermed vanskeligt definerbare størrelser.

Religion og det socialt imaginære

Filosoffen Charles Taylor har foreslået at tale om det »socialt imaginære« (*social imaginary*), »dvs. måden hvorpå vi, endda præ-teoretisk, kollektivt forestiller os vores sociale liv« (Taylor 2007, 146, min oversættelse). Det socialt imaginære er andet og mere end intellektuelle forestillinger om samfundet, snarere underliggende forventninger til, billeder af, og

normative retningslinjer for det sociale liv (Taylor 2007, 171-176).

Hvordan formes denne underliggende forestillingsverden, der er med til at binde os sammen? Det gør den gennem alt det, der trænger dybere ind i os, end forstandens redskaber kan nå: Billeder, fortællinger, lyde, rituelle handlinger, opdragelse, ubevidst social påvirkning osv. Vi lever i en tidsalder, hvor vi konstant bliver *informerede*, men hvis vi vil forstå os selv – og forsøge at ændre verden – må vi snarere rette blikket mod, hvordan vi bliver *formerede* (Smith 2009, 26): påvirket af vaner, normer, handlinger, historier, omgivelser, forbrugsmønstre, reklamer osv.

Det vil sige, at det langt snarere end politikernes tale om »danske værdier« er fortællinger om fortidens bedrifter (fx genforeningen eller befrielsen), flaghejsning eller fælles skrålen på stadion, der effektivt bidrager til det socialt imaginære og dermed til sammenhængskraften.

Man siger, at vi lever i en sekulær tidsalder, dvs. en tid, hvor religiøs tro og praksis er blevet en ikke-indlysende mulighed blandt flere alternativer (Taylor 2007, 3).

Samtidig er der iagttagere, der taler om, at vi er på vej mod det post-sekulære, idet religion, især islamisme og andre former for fundamentalisme, bliver stadigt mere synlig i det offentlige rum. Uanset om vi kalder vores tid for sekulær eller post-sekulær, er mange intellektuelle (igen) begyndt at interessere sig for religion, ikke mindst for, hvordan religionerne tilbyder meningsfulde fortællinger og rituelle fællesskaber, der kan være med til at sikre sammenhængskraften både nationalt og globalt.

Her må man indskyde, at sociologien og religionsvidenskab faktisk i over hundrede år – i hvert fald siden Émile Durkheims banebrydende værk om *Det religiøse livs elementære former* (1912) – har kunnet fortælle os, at det netop er religioners ritualer og forestillinger, der oprindeligt har gjort menneskelige fællesskaber, ja måske endda fælles sprog, muligt i det hele taget. For uden den rituelte opøvede evne til at samles om fælles praksis og dertilhørende forestillinger ville menneskelige fællesskaber slet ikke kunne eksistere – en indsigt i socialitetens religiøse herkomst, som nutidig kognitions- og evolutionsforskning i stigende grad bekræfter (Maryanski 2018).

Tro og fornuft

Hvis det er rigtigt, at vi lever i en sekulær tidsalder, hvor religion ikke er indlysende, hvordan kan samfundet så drage nytte af den sammenhængskrafts-ressource, religion er? En filosof som Jürgen Habermas foreslår, at de motiverende forestillinger om fællesskaber, som religionerne tilbyder, må oversættes til rationelle termer

for at kunne indgå i den offentlige samtale og bidrage til samfundet.

Det lyder jo meget sympatisk, men kan religionerne selv gå med til det? Hvad bliver der fx af skabelse, Jesu korsdød, nadver og Helligånd, hvis det skal oversættes til fælles biologiske vilkår, behov for selvbeherskelse, fællesskab og »mere mellem himmel og jord«? Kan sådanne abstrakte oversættelser overhovedet motivere os til noget som helst? Eller må der konkrete forestillinger og levende praksisser til, hvis religionerne skal have positiv indflydelse på samtidens samfund?

Det sidste mener teologen John Milbank, hvis kritik af Habermas jeg her trækker på (Milbank 2015) – velvidende at Habermas efterhånden har fået mere sans for fx ritualers egenart (Nielsen 2020, 157). I stedet for en mislykket oversættelse fra tro til fornuft må vi i søge mod deres fælles grund, som ifølge Milbank ligger i følelsen eller indlevelsesevnen, som sætter os i stand til at have med andre at gøre og indgå i fællesskaber. Tro og fornuft skal ikke mødes i en neutral borgerlig offentlighed, men i en fælles horisont af følelser, en *sensus communis*.

Jeg vil vende tilbage til Milbanks bud på en model for religionens plads i samtidens samfund senere, men først vil jeg redegøre for N.F.S. Grundtvigs syn på forholdet mellem social sammenhængskraft og religionsfrihed (Garne 2019a, 2019b).

Grundtvig

I midten af 1820'erne var den 40-årige Grundtvig i åndelig vildrede – både på egne og samfundets vegne. Han følte ikke alene, at kulturel opløsning truede

samfundet i kølvandet på den franske revolution, han oplevede også, at oplysningstiden havde gjort det usikkert, hvad kristendom overhovedet var. Derfor søgte Grundtvig at finde frem til kristendommens faste grundvold og endte med at pege på menighedens gudstjenestefejring med trosbekendelse, fadervor, dåb og nadver. Det var her, og ikke i Biblens tekster eller teologiske formuleringer, man skulle finde kristendommen historisk overleveret fra begyndelsen til i dag.

Men just som han var kommet frem til dette syn, skrev den nyudnævnte teologiprofessor H.N. Clausen det modsatte i 1825. Kristendom får man ifølge Clausen besked om ved at læse i Biblen, men da den er skrevet på gamle sprog og svær at forstå, må teologerne først granske den og formulere en række læresætninger, som menighedens tro og gudstjenestefejring kan basere sig på. Grundtvig reagerede stærkt mod Clausens bog og beskyldte ham (i *Kirkens genmæle*, 1825) for at bygge luftkasteller og indføre et nyt »eksegetisk pavedømme«. Kristendom var altid allerede defineret ved menighedens gudstjenestefejring og i den apostolske trosbekendelse. Hvis Clausen mente, hvad han skrev, måtte han forlade kirken og danne sit eget trossamfund.

Det kunne man dog ikke i 1820'erne, hvor stat og kirke var mere eller mindre sammenfaldende, og derfor begyndte Grundtvig at advokere for religionsfrihed og retten til at danne frie menigheder – måske også, fordi staten holdt med Clausen og idømte Grundtvig censur som straf for hans injurierende udtalelser. Senere (i *Den danske statskirke upartisk betrag-*

et, 1834) fandt Grundtvig så på idéen om sognebåndsløsning. Sine visioner om sognebåndsløsning forbandt Grundtvig i stigende grad med et ønske om fuld liturgisk og dogmatisk frihed for den enkelte præst og en forestilling om, at også ikke-lutherske kristne og måske jøder skulle kunne rummes inden for den fælles kirke og dermed bidrage til samfundet indefra.

Men allerede inden vi med grundloven fik evangelisk-luthersk folkekirke (imod Grundtvigs ønske) og almindelig religionsfrihed, havde Grundtvig gjort sig mange tanker om, hvordan man i et samfund, der efterhånden så ud til at blive mere og mere præget af det, vi nu kalder for sekularisering, kunne sikre sammenhængskraften.

Grundtvigs bud var på én gang enkelt og vildt: Han foreslog, at man i stedet for at lade det socialt imaginære oplyse af kristendommen – som alligevel ifølge ham handlede mere om det evige end det tilmelige liv – skulle ty til de nordiske myter og Danmarkshistorien. Disse fortællinger kunne lære os om, hvem vi er, bidrage til en historisk identitet og oplive os til store bedrifter i fremtiden. Ganske vist skulle fremtiden bygge på det bibelske syn, at mennesket er skabt til noget stort, men faldet og derfor behøver (guddommelig) hjælp for at nå sin sande bestemmelse. Men de byggesten, hvormed man skulle opbygge samtidens sociale forestillinger og sikre sammenhængskraften, skulle tages fra den mytologi og historie, der havde formet os som folk og samfund gennem århundreder.

Grundtvig forestiller sig altså, at national sammenhængskraft og religions-

frihed går hånd i hånd, og han tror på, at vi kan finde et fælles fodfæste bagom forskellige religioner og livssyn. Det forudsætter dog, at vi indlever os i et eller andet fælles. Når dette fælles ikke kan være kristendommen, skyldes det, at den kun kan leve og trives – og dermed bidrage til det fælles – hvis den får lov til at folde sig ud i frihed uden ydre bindinger og påtvungen hykleri. Grundtvig formulerede senere sin vision i et digt, der nu er blevet til højskolesangen »Folket er endnu forblindet« (18. udg. nr. 181 – kan synges på den folkekære melodi til »Noget om helte«), hvori vi bl.a. finder linjerne: »Sanddru hedning, tyrk og jøde, dem har Gud i grunden kær, hader frem for alt de søde, som på skrømt ham træder nær«.

Fuld frihed til religiøs udfoldelse

Grundtvigs tanker foregriber på flere måder John Milbanks nutidige bud på forholdet mellem religion og national sammenhængskraft. Også Milbank har, som jeg nævnte før, en forestilling om et grundlæggende før-troende fællesskab baseret på følelser og fortællinger, og han går også ind for udstrakt religionsfrihed. Ikke kun for religionernes egen skyld, men også for samfundets. For som bekendt dukker alt, der undertrykkes, på et tidspunkt op til overfladen igen, og det ofte i en forvrænget skikkelse. Således mener Milbank, at den stigende religiøse fundamentalisme, som vi er vidne til i disse år, er et direkte udkomme af sekulære staters anti-religiøse politik (danskere kan tænke på Anders Foghs ord om, at religion skal ud af det offentlige rum).

Milbank skriver – med en vis skelen til socialvidenskabernes indsigter i religionens sociale opkomst og biologiske forankring – at »sekulære« mennesker må anerkende behovet for religion i det offentlige rum, og dette ikke i en fornuftig »oversættelse«, men i en faktisk udfoldelse i ytring og handling. Dette må omvendt også for de troende medføre en reel accept af andre religioners – og alle mulige andres – ret til at være der. Hvis de troende med iver forsøger at rense samfundet for vantro og indføre den »rene« religion, så melder en dogmatisk og selvtilstrækkelig sekularisering sig som den naturlige reaktion. Men hvor en sekulær holdning tilsvarende benægter behovet for faktisk religion og forsøger at erstatte religionernes rolle med ophøjede sekulære institutioner og værdier (Milbank nævner bl.a. FN og menneskerettigheder), så bliver den naturlige reaktion en fundamentalistisk, voldelig religiøs ekstremisme.

Staten må altså på den ene side give stadigt større frihed til religiøs udfoldelse, også i det offentlige rum, og trosamfund må vedblive at insistere på, at religionens frie udfoldelse er den bedste måde at sikre den enkeltes frihed på – og, kunne man tilføje, bidrag til den sociale sammenhængskraft. Vi skal altså have reel frihed, ikke såkaldte »rettigheder«.

Med Grundtvigs ord kunne vi formulere det sådan, at der skal være frihed for Loke såvel som for Thor. Det eneste, der skal være bundet, er det »glubende dyr, der i sit svælg vil det ældre begrave« (indledningsdigt til *Nordens mytologi*, 1832). Hvad dette sidste, der skal bindes, så er, vil jo nok altid være op til forhandling.

Men et bud kunne være, at lovgivningen må gå i retning af, at ingen ytringer, men kun handlinger, der aktivt påfører andre smerte eller berøver dem deres frihed, kan dømmes.

Åndsfrihed?

Jeg har således stor sympati for *Foreningen Åndsfrihed*, der bl.a. regner det for »selvfølgeligheder«, at frihed også indebærer frihed til ikke-demokratiske holdninger og ikke-neutralitet, og at holdninger kun forvrænges, hvis de forbydes.

På forsiden af aandsfrihed.dk (set 17. april 2020) anføres også følgende »selvfølgelighed«: »Civilsamfund og foreningsliv er en afgørende faktor i et frit demokratisk samfund. Et frit foreningsliv giver en pluralitet i måderne at være fælles på og giver den enkelte frihed og styrke til at definere sig ud fra andet end majoriteten. Åndsfriheden indskrænkes, når samfundet i stigende grad reduceres til at bestå af to enheder: enkeltindivid og stat. Et samfund præget af åndsfrihed er opmærksomt på, at civilsamfundet og det frie foreningsliv skal styrkes, ikke svækkes.«

Dette er så sandt, som det er skrevet. Men er dette »radikalt« nok? Hvorfor nævnes religionernes ret til fri udfoldelse og deres bidrag til sammenhængskraften ikke? Hvorfor egentlig bruge begrebet åndsfrihed – og ikke bare frihed? Hvad er man bange for?

Der er for mig at se ofte to indskrænkede syn på, hvad religion er, der medfører forkvaklede forestillinger om religionsfrihed. Det ene forstår religion som den rette etik, og så er man bange for fuld re-

ligionsfrihed, fordi man frygter, hvad de »andre« kan finde på. Den anden forstår religion som indre overbevisninger, og så er man ikke så bange for faktiske frihedsindskrænkninger, for man må jo tro og tænke, hvad man vil.

Men hvis man har det syn på religion, som var Grundtvigs (og religionsvidenskabens og såkaldt »radikalt ortodokse« teologer som John Milbanks), at det er konkrete forestillinger og rituel praksis, så må man kræve fuld religionsfrihed (og insistere på retten til at forsamles selv i krisetider).

Som kristen må man have tillid til, at sandheden er stærkere end alt. Kirken må gå forrest med det gode eksempel og i sin praksis vise, hvad det er for værdier, der sættes højere end alt andet (jf. også det engelske ord for gudstjeneste: worship, *worth-ship*, Tyson 2019, ix). Men det kan den kun gøre, hvis den får fuld frihed til det – og det indebærer at indrømme andre den samme frihed.

Litteratur

- Garne, Kristoffer. 2019a. »Sindbilledsprog. Grundtvigs syn på mytologi i religionspsykologisk lys«. I *Natur og religion i det indre og ydre*, 60-79. København: Fønix.
- Garne, Kristoffer. 2019b. »Forkyn-delsesfrihed i Folkekirken«. *Nyt Babel* 20 (april). <http://nytbabel.dk/20/?artikel=1334> (set 06.03.2020).
- Maryanski, Alexandra. 2018. *Émile Durkheim and the Birth of the Gods*. London: Routledge.

- Milbank, John. 2015. »The Legitimacy and Genealogy of Secularization in Question«. I *Radical Secularization*, redigeret af Stijn Latré m.fl, 83-127. London: Bloomsbury.
- Nielsen, Bent Flemming. 2020. *Højmesen. Historie og teologi*. København: Eksistensen.
- Smith, James K. A. 2009. *Desiring the Kingdom – Worship, Worldview and Cultural Formation*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Taylor, Charles. 2007. *A Secular Age*. London: Belknap Press.
- Tyson, Poul. 2020. *Kierkegaard's Theological Sociology. Prophetic Fire for the Present Age*. Eugene, Or.: Cascade Books.

Forfatter

Kristoffer Garne
Kirkebakken 13
8620 Kjellerup
Kristoffer.garne@gmail.com